

Вашуленко Оксана Вікторівна,
науковий співробітник
відділу початкової освіти
Інституту педагогіки НАПН України,
e-mail: roksana-v@ukr.net

ЕМОЦІЙНО-ЦІННІСНИЙ РОЗВИТОК МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ ЛІТЕРАТУРНОГО ЧИТАННЯ

Ключові слова: емоційно-ціннісний розвиток, ціннісна орієнтація, цінності, емоції, почуття, читацькі емоції, оцінні судження.

Відомо, що саме молодший шкільний вік є особливим і найбільш сприятливим періодом, коли формується особистість, розвивається мислення, пам'ять, увага, емоційна сфера, культура почуттів, набувається перший моральний досвід, формуються ціннісні орієнтири.

Наймогутнішим знаряддям впливу на емоційно-почуттєву сферу, на формування морально-етичних цінностей молодшого школяра є предмет «Літературне читання». Книга збагачує дитину розумово, духовно, морально і естетично. Адже кожний художній твір несе відповідну інформацію про певні події, життєві ситуації, явища і закони природи, розширює життєвий досвід дитини, збагачує її словниковий запас, розвиває мовлення. Через зміст та ідейну спрямованість художнього слова під умілим керівництвом педагога учні пізнають елементи морально-етичної культури, засвоюють найважливіші загальнолюдські цінності та норми поведінки народу, краю, у якому живуть. Осмислення змісту художніх творів, у яких описано почуття і вчинки дійових осіб, викликає в учнів співпереживання, дає їм можливість зрозуміти внутрішній світ інших людей, дитина вчиться висловлювати співчуття, оцінні судження [1, с. 122]. Саме тому формування читацької компетентності передбачає емоційно-ціннісний розвиток на уроках літературного читання.

Під емоційно-ціннісним розвитком ми розуміємо цілеспрямоване формування в учнів системи значущих для особистості і суспільства ціннісних орієнтацій, розвиток їхньої емоційно-почуттєвої сфери.

Аналіз досліджень в галузі аксіології (І.Бех, Л.Виготський, О.Дробницький, А.Здравомислов, В.Киричок, О.Кононко, Д.Леонтєв, Т.Любімова, З.Равкін, В.Тугаринов, та ін.) дозволив виділити наступні групи базових цінностей: моральні (добро, свобода, милосердя, мир, обов'язок, вірність, чесність, вдячність); інтелектуальні (знання, істина, пізнавальна діяльність, творчість); релігійні (віра, святині, обряди, реліквії); естетичні (краса, почуття, гармонія); соціальні (сім'я, етнос, батьківщина, людство, дружба, спілкування); матеріальні (природні ресурси і явища, житло, одяг, знаряддя праці, матеріали, техніка, гроші, для молодших школярів – шкільні речі, іграшки); фізіологічні (життя, здоров'я, харчування, повітря, вода, праця). Безумовно ціннісні ставлення людини більш різноманітні, ніж наведена класифікація. Будь-яка загальна теорія цінностей не може вичерпати всю різноманітність ціннісних ставлень, які виникають в житті людини. Але ця класифікація важлива для педагогічної практики під час моделювання змісту освіти і процесу навчання. Зазначені групи цінностей є базовими, оскільки вони включають у себе багато конкретних реальних цінностей. Усі цінності взаємопов'язані між собою і утворюють систему ціннісних орієнтацій суспільства чи особистості.

На уроках літературного читання молодші школярі ознайомлюються з художніми творами, які сприяють розумінню ними змісту найважливіших загальнолюдських і національних цінностей. Усвідомлення значення цінностей на уроках літературного читання відбувається й у процесі бесіди, аналізу художнього твору; під час розкриття теми твору і створення власного висловлювання, переказу твору тощо.

Художня література, що є об'єктом вивчення на уроках літературного читання, є першоосною для цілеспрямованого розвитку емоцій і почуттів молодших школярів. Емоційно-почуттєва сфера має велике значення для повноцінного сприймання і розуміння художнього твору. Адже читацькі емоції є складовою процесу сприймання художнього твору. Зауважимо, що:

- від того, як буде сприйнятий учнями твір під час первинного ознайомлення з текстом, чи зацікавить він їх, які емоції викличе, залежить ступінь засвоєння його морально-етичного змісту, якість аналізу і виховний вплив;

- від того, як прочитає твір учитель, на чому розставить акценти, до чого приверне увагу учнів, залежить їхнє ставлення до змісту прочитаного, що саме викличе у них позитивні емоції, співчуття, а що – негативне ставлення, засудження.

Читацькі емоції – це чуттєвий відгук читача, його переживання, які виникають у процесі сприймання літературного твору. Уміння емоційно відгукуватися на художні образи і картини є важливим читацьким умінням, без якого неможливе повноцінне сприймання та інтерпретація художнього тексту. Специфіка діяльності емоційної сфери дозволяє виокремити такі її складові.

1. *Емоційні читацькі реакції на зміст твору.* Такі емоції викликають персонажі, зовнішність героїв, їхні якості, вчинки, події, ситуації, у які потрапляють герої твору, образи природи та ін. Так, герой твору може подобатися, викликати у читача емоційну чутливість до переживань персонажів твору, співчуття, а може й не подобатися. На оцінювання фактів, подій, описаних у творі, вчинків персонажів, впливає емоційне сприйняття твору читачем. Це проявляється у тому, що до деяких героїв твору ми ставимося позитивно, навіть поблажливо, вибачаємо їм негативні вчинки, а іншим не пробачаємо жодного проступку. Крім цього, уміння читача відчувати, розрізняти емоції і почуття персонажів, реагувати на їхню поведінку дає йому можливість в уяві приєднатися до героїв твору, пережити ті ж емоції і почуття.

2. *Емоційні читацькі реакції може викликати художня форма твору, майстерність письменника* – краса слова, ритм, звукосполучення, оригінальність створення образу тощо. Ці реакції проявляються, наприклад, у таких оцінках: «Як ніжно звучать ці рядки!», «Як красиво написано!», «Цей вірш заворожує», «Коли я читав цей твір, то уявляв себе у вирі подій»...

З метою розвитку емоційно-почуттєвої сфери учнів доцільно, по-перше, раціонально використовувати «емоційний» потенціал навчального матеріалу, який подано у чинних підручниках з літературного читання (насамперед це робота над художнім твором, у процесі якої варто вчити учнів аналізувати власну почуттєву сферу, емоції героїв та автора твору); по-друге, матеріал підручника необхідно доповнювати додатковими завданнями, які сприятимуть розвиткові у молодших школярів емоцій і почуттів. Так, працюючи над твором, учням доцільно пропонувати запитання та завдання, спрямовані на розкриття емоційної сфери героїв твору, емоцій і почуттів автора та виявлення особистісного ставлення до прочитаного.

Як свідчать наші спостереження, молодші школярі (особливо учні 1-2 класів) часто не знаходять потрібних слів, щоб висловити свої почуття і ставлення. З огляду на це необхідно збагачувати словник учнів словами, які виражають різні емоції і почуття.

Складним, проте необхідним, є вміння виразно прочитати твір, тобто прочитати так, щоб передати настрій твору, емоції і почуття персонажів та своє ставлення до подій і героїв твору. Для цього учні повинні розуміти думки героїв, співпереживати їм, уявляти ситуацію, визначати своє ставлення до подій і знаходити певні інтонаційні засоби для вираження цих емоцій і почуттів. Навчити дітей передати свої почуття і ставлення допоможе аналіз художнього твору і постановка завдання: наприклад, «Прочитати вірш так, щоб передати слухачам радісний настрій». Виразність читання підвищується, якщо учень намагається донести до слухачів те, що розуміє і відчуває сам.

Під оцінним судженням ми розуміємо висловлювання, в яких на основі аналізу процесу і результату діяльності (змісту художніх творів) стверджується або заперечується адекватність поведінки чи вчинку людини (героя художнього твору) морально-етичним нормам, прийнятим у суспільстві. Це характеристика певного ставлення особистості (позитивне чи негативне) до поведінки (чи певного вчинку) іншої людини, об'єкта, події, явища; розкриття мотивів, що спонукали дитину до вибору відповідної оцінки. Оцінні судження можуть бути об'єктивними і необ'єктивними, істинними й хибними, аргументованими (мотивованими) й неаргументованими (немотивованими), стислими й розгорнутими.

Через ставлення дитини до героїв художнього твору, до описуваних подій у неї формуються певні уявлення про навколишній світ, закони людського життя, морально-естетичні почуття, правила й етичні норми поведінки. Тобто, якщо герой твору справив на учня позитивне враження, то він намагатиметься наслідувати його у вчинках і стосунках з людьми. Таким чином, формуючи оцінні судження в учнів, ми водночас виховуємо їх у морально-етичному плані, збагачуємо їхній морально-етичний досвід.

Умінням будувати оцінні судження дитина оволодіває поступово. Так, формування оцінних суджень дітей у процесі художньо-мовленнєвої діяльності відбувається за такими етапами: сприймання художнього твору; розуміння змісту художнього твору; усвідомлення дій і вчинків героїв; емоційний відгук на поведінку і вчинки героїв у формі співчуття, співпереживання, схвалення, засудження тощо; оцінно-етичні висловлювання дітей щодо поведінки і вчинків героїв; мотивація висловленої оцінки.

Якість висловлювання залежить від рівня розвитку мовлення учня. Практика показує, що діти не володіють достатнім запасом слів, які дають можливість висловити свої почуття, враження від прочитаного, побаченого, оцінити явища дійсності, вчинки людей чи персонажів художніх творів. Саме тому вчитель має формувати мовленнєву спостережливість учнів, здатність розуміти роль кожного слова у структурі і змісті речення, вміння називати предмети і явища, почуття і стан людини словами, які виражають позитивну чи негативну оцінку, висловлювати своє ставлення до почутого, прочитаного, формувати здатність розмовляти на морально-етичні теми.

Аналіз художнього твору на уроці літературного читання спонукає дітей до формулювання емоційно-оцінних суджень, у яких виявляється їхнє ставлення до героїв твору, зображених у творі подій, вони визначають характерні ознаки персонажів – позитивні чи негативні. Аналізуючи героїв учні розмірковують, що означає бути щедрим, добрим, милосердним, заздрисним, підступним тощо. Молодші школярі щиро переживають за долю персонажів, співчувають тим, хто незаслужено постраждав, обурюються поведінкою дійових осіб. А висловити оцінні судження школярам допомагають вдало сформульовані учителем запитання, які спонукають до розмірковування. Проаналізувавши зміст твору, вчитель обов'язково має запитати учнів/учениць, які слова вони використали, коли розповідали про дії і вчинки персонажів, пропонує запам'ятати їх і записати, щоб потім послуговуватись ними.

Цікавим видом роботи на уроці може бути добір емоційно забарвлених прикметників, що характеризують дійових осіб твору; вибір прислів'я, яке відповідає головній думці твору або характеризує героя твору.

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що цілеспрямоване формування в учнів знань про цінності, розвиток емоцій і почуттів молодших школярів у процесі опрацювання курсу літературного читання, уміння висловлювати своє ставлення до прочитаного (прослуханого), уміння передавати це ставлення під час читання можна забезпечити тільки в результаті добре спланованої системи роботи над формуванням емоційно-ціннісної складової читацької компетентності, основними напрямками якої є: цілеспрямоване формування в учнів знань про цінності, усвідомлення їх значення для людських стосунків, повноцінного життя та ціннісних орієнтацій; розвиток емоційної і почуттєвої сфери учнів; формування умінь висловлювати елементарні оцінні судження щодо прочитаного.

Література.

1. Савченко О. Я. Виховний потенціал початкової освіти: посібник для вчителів і методистів початкового навчання. – 3-тє вид., без змін. – К.: Богданова А.М., 2009. – 226 с.

Вашуленко О. В. Емоційно-ціннісний розвиток молодших школярів на уроках літературного читання. VII Волошинські читання «Шкільна мовно-літературна освіта: традиції і новаторство». Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (17 травня 2019 р., м. Київ). Київ: УОВЦ «Оріон», 2019. С. 277–283.